

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’de Makasid Düşüncesi

Fetullah YILMAZ*

Özet

Genel anlamda İslam dininin, özel anlamda ise İslam hukukunun konusu olarak ilim dünyasında yerini bulan, şer’î hükümlerin amaçları olarak tanımlayabileceğimiz “makasid” terimi, hükümleri anlama ve uygulamada büyük önem taşımaktadır. Çünkü hikmet sıfatını hâiz olan Yüce Allah’ın teşri buyurduğu emir ve yasaklar hikmetten hali değildir. İslam tarihi boyunca usulcü ve fakihler ahkâmın hikmetlerini araştırmış ve illet, gaye, maslahat ve makasid gibi, düşünce ve hayata yön veren kavramlar etrafında ciddi eserler ortaya koymuşlardır. Son dönem Osmanlı ilim ve fikir dünyasının önemli simalarından Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî bu konuya dair her ne kadar müstakil eser yazmamışsa da, kitaplarının satır aralarında önemli hususlara dikkat çekmiştir.

Gümüşhanevî’nin makasid düşüncesi iki yönden ele alınabilir. Birincisi, nazari yön, yani genel olarak dinin ve şer’î hükümlerin maksad ve hikmetlerine yönelik değerlendirmeleri; ikincisi ise, ameli yön, yani şer’î maksadları gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetlerdir.

Giriş

İslam âlimlerinin ittifak ettikleri üzere, Yüce Allah, Peygamberleri ve şeriatları insanların düzenini tesis için göndermiştir.¹ Yani dinin hükümleri dünya ve ahirette kulların maslahatları için konulmuştur. İşte “makasid” kavramı, genel anlamıyla dini hükümlerin amaçlarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Fıkıh ilminin önemli konularından olan “makasidu’ş-Şerîa”, hükümleri anlama ve uygulamada büyük önem taşımaktadır. Çünkü hikmet sıfatıyla muttasıf olan Yüce Allah’ın teşri buyurduğu emir ve yasaklar hikmetten hali ve amaçsız olmadığı gibi, ictihad, fetva ve dini yaşamada bu gayelerin gözetilmesi gerekmektedir.

Ebü İshak Şâtîbî (v.790/1388) genel anlamda “makasid”ın, hem Şârî’in hem de mükelleflerin maksadlarını kapsayacak şekilde ele alınabileceğini belirtmiştir.² Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, mükelleflerin maksadları konusunu *Câmi’u’l-mütûn* adlı derlemesinde “niyet” kavramı etrafında ele almıştır.³ Biz onun, mükelleflerin niyetleri ve bunlara ilişkin hükümler hakkındaki değerlendirmeleri üzerinde durmayacak, dinin maksadlarına yönelik yaklaşımını belirlemeye çalışacağız. Gümüşhanevî, dinin maksadları konusunu müstakil olarak ele almakla birlikte, özellikle fıkıhla ilgili eserlerinde makasida dair önemli noktalara işaret etmiştir.

Gümüşhanevî’de makasid konusu iki ana bölümde ele alınabilir. Birincisi, teorik boyut: Genel olarak dinin ve şer’î hükümlerin maksad ve hikmetlerine yönelik değerlendirmeleri; ikincisi ise, pratik boyut: Şer’î maksadları gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetler.

A- Makasid Düşüncesinin Teorik Altyapısı

Gümüşhanevî’nin makasid düşüncesini maslahat ve mefsedet kavramları çerçevesinde

* Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi

1 Şâtîbî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfâkât*, (Thk: Ebü ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlü Selmân), Dâru İbn ‘Affân, el-Huber, 1417/1997, II, 9; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Makâsıdu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, Dâru’n-Nefâis, Ürdün, 1421/2001, s. 179.

2 Şâtîbî, *el-Muvâfâkât*, II, 7-8.

3 Bkz. Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Câmi’u’l-mütûn*, Dâru’t-Tibâati’l-Âmire, İstanbul, 1273, s. 86-103.

olmak üzere iki kısımda ele almak mümkündür. Çünkü dinin iki temel hedefi bulunmaktadır. Bunlar, mefsedetın ortadan kaldırılması ve maslahatın teminidir. Buna göre, haram ve mekruh olan fiillerin yasak kapsamında olması, içerdikleri mefsedetten ileri geldiği gibi; farz, vâcib ve sünnet kılınan fiiller de, taşıdıkları maslahatlar için emir ve tavsiye edilmişlerdir. Mübah olanlar ise, genel itibariyle maslahat ve mefsedet içermemekle birlikte, hem maslahat, hem de mefsedet için vesile kılınabilecek bir niteliğe sahiptirler.⁴

Konuya, Gümüşhanevî'nin yaratalışın gayesine dair sözlerinden başlamak doğru olacaktır. Ona göre "ulvî ve süflî alemdeki bütün hareketlerin temelinde muhabbet vardır. Bu muhabbet âlemlerin var ediliş sebebi ve nihai gayesidir. Varlıkların düzelmesi ancak, sevgi ve bütün hareketlerin hiçbir ortağı bulunmayan Allah için olmasıyla mümkündür. Şayet muhabbet ve aşk olmasaydı felekler dönmez, bulutlar ve rüzgârlar hareket etmezdi. Anne karnındaki ceninler bile muhabbet sayesinde hareket ederler. Aşk ve muhabbet olmasaydı, türlü türlü bitkiler tohumdan çıkıp büyümmez, denizlerin dalgaları çarpışmaz, işleri düzene sokan ve yöneten melekler hareket etmezdi. İşte bunlar hep muhabbetin ve aşkın sırrı, ibadet, şehadet ve taatlerin hikmetidir. Allah'ın dostlarını sevmek de muhabbetin tamamlayıcı unsurlarından olup, ilahi muhabbete tabidir. Muhabbet ne kadar güçlü olursa, sevenin alacağı lezzet o kadar mükemmel olur."⁵ Gümüşhanevî'nin makasid düşüncesinin temelinde bu anlayışı görmek mümkündür.

1. Maslahat Anlayışı

Gümüşhanevî'nin, "maslahat" çerçevesinde olmak üzere peygamberlerin gönderilmesi, dinin genel ve bazı özel hükümlerindeki hikmet ve faydalara ilişkin açıklamalarını şöylece ele alabiliriz.

a. Peygamber ve Din Göndermenin Hikmetleri

Gümüşhanevî'ye göre "Peygamberlerin gönderilmesinde büyük bir hikmet vardır. Allah insanlara, kendileri gibi 'insan' olan birilerini göndermiştir. Onlar, müjdeleyici, korkutucu ve insanların muhtaç olduğu dünya ve ahirete ilişkin hususlar (umur)ı açıklayıcı olarak gönderilmişlerdir."⁶

Gümüşhanevî, bazı kelim kaynaklarına dayanarak Peygamber göndermenin, Allah'ın alemlere, içerisinde sayılamayacak kadar çok hikmet ve maslahatları barındıran bir lütuf ve rahmeti olduğunu söyleyerek, bu hikmet ve maslahatları şöyle sıralar:

1. Aklın tek başına bilelebileceği konularda akli desteklemek. Yaratacının varlığı, ilmi ve kudreti gibi.
2. Aklın yalnız başına bilemeyeceği hükümleri Peygamber vasıtasıyla elde etmesi. Kelam, ru'yet ve cismani haşır gibi.
3. İyilikler yaptığında, bunun Allah'ın mülkünde O'ndan izinsiz bir tasarruf olması dolayısıyla; iyiliği terkettiğinde ise, bir taati terk ettiğinden dolayı meydana gelecek korkuyu ortadan kaldırmak.
4. Duruma göre iyi veya kötü olan fiillerin ne zaman iyi, ne zaman kötü olduklarını akıl idrak edemediği için ona yol göstermek.
5. Gıda ve ilaçların, uzun tecrübeler sonucu bazı tehlikelere maruz kalınarak anlaşılabilirlikte fayda ve zararlarını açıklamak.

4 İbn Abdilkerim, Ebü'l-Fadl Abdüsselâm b. Muhammed, *el-Mürtekâ'z-zelûl ilâ nefâisi 'ilmi'l-usûl*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire, 1422/2001, s. 51.

5 Gümüşhanevî, *Devâü'l-müslimîn*, (*Hadis-i Erbaîn ve Netâicü'l-ihlas* ile), Y.y., 1289, s. 10 (haşiye).

6 Gümüşhanevî, *Câmi'ü'l-mütûn*, s. 24.

6. İnsanları, muhtelif kabiliyetlerine göre ilmî ve amelî alanlarda yetiştirmek.
7. Gerekli ve zorunlu gizli sanatları öğretmek.
8. Fertlerin ıslahını sağlayacak güzel ahlakı ve aile fertlerinden şehir halkına varıncaya kadar toplumların ıslahıyla ilgili doğru siyaseti öğretmek.
9. İyiliklere teşvik ve kötülüklerden sakındırmak için, itaatkârlara verilecek mükafatın ve isyankara verilecek cezanın ayrıntılarını bildirmek.
10. Örnekler ve meselleri haber vermek.
11. Hikmetler ve gaybi bilgilerden haber vermek.
12. Onların ümmetleri içerisinde bulunuşu bir rahmet ve emandır.
13. Kurtuluş ve mağfiret talebinde ümmetlerinin sığınağıdır. Bunlardan başka, peygamberlerin gönderilmesinde, bu şekilde özel olarak sayılamayacak pek çok maslahatlar vardır.⁷

Yine Gümüşhanevî, bu konuyla bağlantılı olarak Hz. Peygamber (sas)'in şeriatinin kıyamete kadar her asırda geçerli ve bâki olduğunu vurgulamış, peygamberler öldüklerinde, peygamberlikleri iptal olmamakla beraber, şeriatlerinin neshedildiği belirtmiştir. Çünkü nesihte, kullara şefkat, hafifletme ve rahmet vardır. Ancak bizim Peygamberimizin şeriatini asla neshedilmeyecektir.⁸ O, neshin hikmetlerini ise şu şekilde açıklamıştır: “Allah, belli bir zamana ait maslahatı gerektiren bir emir verdiğinde, bu onun bütün zamanlar için maslahat olmasını gerektirmez. Mesela yiyecek ve içeceklerde de durum aynıdır. Bunlar açlık ve susuzluk halinde maslahatı gerektirir, fakat başka durumlarda maslahatı gerektirmezler. Nitekim doktor da, aynı şekilde davranır; hastaya farklı vakitler için farklı ilaçlar tavsiye eder.”⁹

b. İbadetlerin Hikmetleri

Şer’î hükümlerin gayesi, kulları Yüce Allah’a yaklaştırmaktır. Ancak Gümüşhanevî’nin de belirttiği gibi “Allah’a yakınlık ve uzaklık, maddi mesafe yakınlığı ve uzaklığı ile olmaz. Esasen yakınlık; keramet ve sırlara nailiyet manasında, uzaklık ise alçalma ve azgınlık anlamında olur. Buna göre itaat eden, keyfiyetsiz olarak Allah’a yakın; âsi ise, keyfiyetsiz olarak O’ndan uzaktır.”¹⁰ Gümüşhanevî’nin ibadetlerle ilgili vurguladığı başka bir husus da şudur: “Hiç kimse Allah’a hakkıyla, O’nun layık olduğu gibi ibadet yapamaz. Ancak O’nun emrettiği gibi ibadet yapabilir.”¹¹

İbadetler başta olmaz üzere şer’î mükellefiyetler, içerdikleri maslahatın sürekliliği ve insan için zorunlu olması sebebiyle hayat boyu yükümlülüğe konu teşkil ederler. Gümüşhanevî Hazretleri de bu gerçeğe işaretle açıkça, “Dinin emirlerini hakkıyla yapmayan veli olamaz. Veli, kendisinden emir ve nehiylerin sâkit olduğu bir mertebeye ulaşamaz.”¹² demiştir. Yine onun ifadesiyle “Allah’ın emir ve nehiyleri dünyada Allah’ı seven (muhib) ve O’na dost olan kişi (veli)’den, bu muhabbet sebebiyle sâkit olmaz...” Bundan dolayıdır ki, “Allah’ın sevgili kulları muhabbete erince onlara hiçbir şey zarar veremez, çünkü muhabbet ibadetleri terk etmekle zarar görmez” diyenlerin bu düşüncesi bâtıldır. Çünkü Allah, kendisini sevenleri, Hz. Peygamber (sas)’e tabi olmaya çağırmıştır. (Âl-i İmran 3/31). Bundan dolayı Hz. Peygamber’in sünnetini

7 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 24 (haşiye). 3., 11. ve 13. maddeler *Câmi’u’l-mütûn*’un tercümesinde bulunmamaktadır. Bkz. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, *Ehl-i Sünnet İ’tikadi*, Bedir Yayınevi, İstanbul, ts., s. 64 (63 no’lu dipnot).

8 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 24-25.

9 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 24 (haşiye).

10 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 15.

11 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 23.

12 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 26.

terk eden fasıktır. Fasık ise Allah'ın sevgisine layık değildir. Bunun böyle olduğuna inanmayan dalâlettendir. Ehl-i dalâlet ise, Allah'ın sevgilisi olamaz. Bir kişi, bir sünneti bu şekilde terk edince böyle oluyorsa, farzları terk ederse hali nice olur. Kişi Sevgilinin (sas) yaptıklarını yapmalı ki, sözünde sadık olsun. İbadet düşecek olsaydı, Allah'ın dostu Halil İbrahim (as)'den ve Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed (sas)'den düşerdi.”¹³

İbadetlerin içerdiği maslahatlardan dolayı ömür boyu kimseden sakit olamayacağı konusuna devamlı şunları söyler: “Kimi Bâtınîler, felsefeciler, Râfızîler, ibahiyeciler ile aşırı/haddi aşan ve câhil mutasavvıflar Allah'ı sevdiklerini iddia ediyorlarsa da, onlarda sevginin zerresi yoktur. Çünkü onlar dine muhalefet ediyorlar ve kul, sevgide son noktaya ulaşınca ondan tekelifin düştüğünü, onun ibadetinin tefekkür olduğunu iddia ediyorlar. Bunlar grupların en şerlileridir. Bunlar, ‘Sana yakın gelene kadar Rabbine ibadet et’¹⁴ ayetine istinad ediyorlarsa da, müfessirlerin icmaıyla buradaki yakın, ‘ölüm’dür.”¹⁵

İbadetlerin maslahat üzere bina edildikleri, dinin sabitelerinden olduğu için bu konudaki aksi bir değerlendirme kişinin imanına zarar verecektir. Gümüşhanevî'nin ifadesine göre: “Bir kimse, ‘Allah bu taatleri bize azap kıldı/ibadetlerle bize azap ediyor’ der ve tevilde bulunmazsa kâfir olur. Yahut, ‘Bu ibadetler emredilmeseydi bizim için daha hayırlı olurdu’, derse küfre girer. Çünkü, hayır Allah'ın tercih ettiğindedir. Allah bu ibadetleri saadete, ahirette sevaba birer vesile kılmıştır. Allah bunlarla kişiden azabı kaldırır. Yoksa Allah, ‘âlemlerden müstağnidir’, yani kimsenin ibadetine, sevabına, yardımına ihtiyacı yoktur.”¹⁶

Yine onun beyanına göre: “Birisine, ‘Neden zekât vermiyorsun?’ dediğinde, ‘Bu para cezasını ne zamana kadar daha ödeyeceğim?’ derse kafir olur. Çünkü zekât büyük ve mübarek bir mali ibadet olup, kalbi, bedeni ve malı temizleyicidir.”¹⁷

Haccı, “İslam'ın en büyük rükün ve temellerinden biri, ömrün ibadeti, kalplerin hayatı”¹⁸ diye niteleyen Gümüşhanevî, konuya dair yazdığı *Cami'ü'l-menâsik ala ahsen'ül-mesâlik* te hac ve Haremeyn (Mekke-Medine) hükümlerini yirmi babda ele almıştır. Gümüşhanevî bu eserinde haccın hükümleri yanında sırları, batınî amelleri ve edeplerinden bahsetmiştir.¹⁹

Gümüşhanevî'nin tespitine göre, Hakka tam teslimiyet ve boyun eğmenin gerçekleşmesi için Allah Teala hacda nefislerin alışık olmadığı/ünsiyet etmediği amelleri teşri kılmıştır. Akıl; şeytan taşlama, Safa ile Merve arasında gidip gelme gibi fiillerin manalarını kavramayaz. Ancak bu amellerle ubudiyet ve kulluğun kemali ortaya çıkmaktadır. Mesela, zekâtın aklın anlayabileceği hikmet ve yönleri vardır. Oruç da yine Allah'ın düşmanının aracı olan şehveti kırmak ve boş meşgaleleri terk edip ibadete yönelmektir. Namazdaki rükû ve secde, durumları itibariyle tevazu göstergesi olan fiillerle Allah'a karşı tevazu sergilemeyi ifade eder. Nefisler böyle fiillerle Allah'ı tazim etmede ünsiyet sahibidirler. Fakat tekrar tekrar sa'y yapıp şeytan taşlamak gibi fiillerde nefsin bir payı olmadığı gibi, insan tabiatının ünsiyeti de yoktur. Akıl da bunların manalarına bir yol bulamaz. Bu fiilleri yapmanın tek bir gerekçesi vardır, o da sırf emir ve bu emre imtisaldir. Burada akıl tasarruftan azledilmiş, tabiat alıştığı şeylerden uzaklaştırılarak başka bir alana yönlendirilmiştir. Eğer böyle olmasaydı, kulluk ve boyun eğme mükemmel manada gerçekleşmezdi. Bundan dolayı Allah Resûlü, namaz veya başka ibadetlerde değil de özellikle hacda “İbbeyk” demiştir. Allah'ın hikmeti, insanların kurtuluşunu, amellerinin tabiaten istediklerinin aksine ve dizginin, dinin elinde olmasını gerektirdiği için, ibadet türleri içinde nefis

13 Gümüşhanevî, *Cami'ü'l-mütûn*, s. 26 (haşiye).

14 Hicr 15/99.

15 Gümüşhanevî, *Cami'ü'l-mütûn*, s. 43 (haşiye).

16 Gümüşhanevî, *Cami'ü'l-mütûn*, s. 56 (ve haşiye).

17 Gümüşhanevî, *Cami'ü'l-mütûn*, s. 78 (haşiye).

18 Gümüşhanevî, *Cami'ü'l-menâsik 'alâ ahsen'ül-mesâlik*, İstanbul, 1289, s. 2-3.

19 Gümüşhanevî, *Cami'ü'l-menâsik*, s. 286 vd.

tezkiyesini en üst seviyede gerçekleştirenler, manası açıkça anlaşılamayacak emirler olmuştur. Çünkü mutlak manada insanın kul haline gelebilmesi için, nefislerin tabiat ve hevalarından uzaklaştırılması gerekmektedir.”²⁰

Kurban kesmenin hikmetine de değinen Gümüşhanevî’ye göre bu ibadetten maksad, et değil, nefsin cimrilikten arındırılması ve Allah’ı tazim duygusu ile süslenmesidir. Bu ise, en iyi şekilde, kıymeti yüksek olan hayvanları kesmekle gerçekleşir.²¹

2. Mefsedet Anlayışı

Fakihlere göre şer’î emirler mutlaka dünyevî ve uhrevî maslahatlar için teşri kılındıkları gibi, haramlar da mutlaka bir takım mefsedetlerin, zararların def edilmesi için nehye konu olmuşlardır. Gümüşhanevî, *Devâu’l-müslimîn* adlı risalesinde, haramların dünyadaki zararlarını özlü bir şekilde işlemekte, kişiyi dinin maksadlarını gerçekleştirecek bir hayat yaşamaya yöneltmektedir. Böyle bir hayat, öncelikle mefsedetlerin kaynağı olan haramların terkine bağlıdır ve eserin burada ilk vurguladığı husus da budur.

Bazı araştırmacılar bu risalenin Sülemî’nin *Kitâbu uyûbi’n-nefs ve müdâvâtühâ* isimli risalesine benzediğini²² belirtmişse de, *Devâü’l-müslimîn*, İbn Kayyim el-Cevziyye (ö:751/1350)’nin *el-Cevâbü’l-kâfi li-men se’ele ‘ani’d-devâi’ş-şâfi (ed-Dâ’ ve’d-devâ’)* adlı eserinden büyük oranda özetlenerek ve bazı ilavelerle yazılmıştır. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Hazretleri, bu durumu açıkça belirtmemiş, fakat kitabın baş tarafında isim vermeden İbn Kayyim el-Cevziyye’yi “ârif” olarak nitelendirerek, onun sözünü şöyle nakletmiştir: “Âriflerden birisi der ki: Bilinmelidir ki, günahlar kesinlikle zararlıdır. Günahların kalplere verdiği zarar, zehirin bedenlere verdiği zarar gibidir. Dünyada ne kadar şer, hastalık, gam ve keder varsa hepsinin sebebi günahlardır.”²³

Gümüşhanevî Hazretleri adı geçen eserinde fert ve toplum hayatında karşılaşılan bütün sorunların arkasında haramların bulunduğunu özlü bir biçimde ortaya koymakta ve şöyle demektedir: “Günahların ceza ve zararları kalbe, bedene, ruha veya hepsine dünyada, kabirde, dirilirken ve mahşerde gelir. Çünkü günahlar kesinlikle cezasız kalmaz. Fakat insan, sarhoş ve acıyı hissetmeyecek derecede uyuyan biri gibi olduğundan, verilen cezayı hissedip anlayamaz.”²⁴

Gümüşhanevî, haram işlemenin dünyadaki mefsedet ve cezalarını 56 madde halinde zikretmiştir. Bunların bir kısmı şunlardır:

İlimden mahrum olmak.

Allah’ın sevgisinden mahrum olmak.

Hz. Peygamber (sas)’in sevgisinden mahrum olmak.

Günah işleyen kişi ile Allah arasında bir yabancılık meydana gelir ve günah işleyen kişi, dünyanın bütün zevklerine sahip olsa bile hiçbir zevk bu boşluğu dolduramaz.

Haram işleyen kişinin kalbini zulmet kaplar.

Günahlar kalbi ve bedeni zayıflatır.

Harama yönelen insan, ibadetlerden, taatlerden mahrum olur. Günahın başka bir cezası

20 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-menâsik*, s. 305-307.

21 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-menâsik*, s. 299-300.

22 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin*, s. 108.

23 Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Devâü’l-müslimîn*, yy, ty, s. 2. Krş. İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Cevâbü’l-kâfi li-men se’ele ‘ani’d-devâi’ş-şâfi*, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1417/1996, s. 80.

24 Gümüşhanevî, *Devâü’l-müslimîn*, s. 9 (hâşiye).

olmasa bile, onun bir ibadetin önünü kesmesi, sonra diğerinin, sonra daha başka iyi işlerin önünü kesmesi ceza olarak yeter.

Günahlar ömrü kısaltır ve bereketini yok ederler.

Günahlar kendileri gibi diğer günahlara yol açar, birbirlerinin meydana gelmesine sebep olurlar.

Tövbe isteğini zayıflatır, kademeli olarak günah işleme iradesini iyice kuvvetlendirirler.

Haram fiili yapanın kalbinden günahı çirkin görme duygusu silinir ve artık günahlar onun için sıradan hale gelir. Bunun sonucunda günah işlerken insanların kendisini görmelerinden ve kendisi hakkında olumsuz konuşmalarından da çekinmez olur. Çünkü günahlar, haya duygusu ortadan kaldırır.

Günahlar kişinin Rabbi katında değersizleşmesine sebep olur.

Kişinin günahları çoğalınca, kalbi mühürlenir ve gafillerden olur.

Günahlar yeryüzünde, suda, havada, ekinlerde, meyvelerde ve evlerde pek çok fesadın meydana gelmesine sebep olurlar.

Günahlar, kalpte kişinin hayatının islahı için göstermesi gereken "gayret (izzetinefis)" ateşini söndürürler; zira kişiyi kötü sıfatlardan uzaklaştıran bu gayrettir.

Kalpte Allah'a olan saygıyı, O'nun yüceliğini tanımayı (tazim) zayıflatır. Allah'a saygının, O'nu tazimin kalpten silinmesinden daha bariz hangi ceza bulunabilir?

Allah'ın günah işleyen kişiyi unutmamasına, terketmesine ve nefsi ve şeytanı ile başbaşa bırakmasına sebep olurlar.

Nimetleri yok eder, felaketleri davet ederler.

İbadetlere karşı soğukluk meydana getirirler. Halbuki insan, ibadete ve onun tadına ünsiyet kazanıp, onu sevse bu sefer günahları sevmez olacaktır. Aynı şekilde, günahlara alışan kişiye de ibadet etmek zor gelir.

Kişi günah işleyince Allah katında ve mahlukat arasındaki değerini kaybeder.

Günahlar, kişinin aklını noksanlaştırır.

Günahlar rızkın, ilmin, amelin, kısaca din ve dünyanın bereketini yok ederler. Günah işleyenlerin nefisleri süslü, boş ve batıl sözleri hoş karşılar; doğru sözleri dışlar ve kabul etmez.

Haramlar kişiyi Allah'ı zikretmekten, düşünmekten meşgul eder; kişi hakkı dile getirmekten, Kitab'ını okumaktan ve Allah'ın kullarına nasihatten uzak durur.

Eğer günah gizli işlenirse, zararını sadece işleyen görür. Ancak açıkça işlenen günahın zararı, onu görüp de engel olmaya çalışmayanlar başta olmak üzere herkese ulaşır.

Günahların bu cezaları dışında bir de ahirette sayılamayacak kadar çok ceza ve aşağılanmalar, perişanlıklar vardır. Çünkü Rabbimiz şöyle buyurmuştur: "*Kim zerre kadar kötülük yaparsa onu görecektir.*" (Zilzal 99/8).²⁵

B-Makasıdı Gerçekleştirmeye Yönelik Çalışmaları

Şer'î hükümlerdeki maslahat ve hikmetler, ancak onların uygulanmasından sonra ortaya çıkar. Bu hikmete binaen, Gümüşhanevî Hazretleri dinin emirlerinin yerine getirilmesi konusuna son derecede önem vermiş ve bu babdan olarak *Vasiyetler*'inde şöyle demiştir: "Namaz, oruç, hac, zekât, nezir, kefare, lukata (buluntu mal), fitre, kurban, cenaze teçhizi, muahede,

25 Gümüşhanevî, *Devâü'l-müslimîn*, s. 2-6.

hasta ziyareti ve sair ilahi hükümlere bütün sünnetiyle ve vacibiyle devam edesiniz.”²⁶ O bu tavsiyelerde bulunurken, ilmiyle amil bir âlim olarak dinin maksadlarının tahakkuku için dergâhını da, toplumun ihtiyaçlarına ve zamanın şartlarına hitap eden, etkin ve verimli bir metodla faaliyete geçirmiş ve İslam’ın ilim, nefis terbiyesi, toplum düzeni ve iktisadi hayata yönelik gayelerini merkeze alan bir usul takip etmiştir.²⁷ Onun bu yöndeki faaliyetlerini şu şekilde belirlemek mümkündür:

1. İlmî Faaliyetleri

Kulluk ve yaratılış gayesinin, Cenab-ı Hakk’ın vahdaniyetine ermek olduğunu ifade eden Gümüşhanevî, kişiyi bu gayeye götüren sebeplerin başında, ilmin geldiğini beyan etmiştir. Gerekleşmesi, gerekse tasavvuf ve tarikat anlayışı bakımından, ilme ve ilim tahsiline ağırlık verilmesini isteyen Gümüşhanevî, eserleri, sohbetleri ve halifelerinin hususiyetleri itibarıyla de, ilmi değerlere önem vermiş, sâliklerini bunların kazanılması için teşvik etmiştir.²⁸

“Kalp ehline inkişaf ettiği üzere, saadete ancak ilim ve ibadetle ulaşılır.”²⁹ diyen Gümüşhanevî’ye göre “Akıllı insanların bu zamanda meşgul olacakları en önemli şey, cehennemde ebedi kalmaktan kurtulmak ve nimetler lütfeden Allah’ın rahmetini elde etmek için çabalamaktır. Bu ise, ancak inancı, ahlakı ve davranışları düzeltmekle olur.”³⁰

Gümüşhanevî, dinin esas gayesi olan kulluğu gerçekleştirmek için, başta kendisi ilim yoluna süluk etmiş, yetkin âlimlerden icazet alarak ilim tedrisine yönelmiştir. “İlme ve sünnet-i seniyye’ye uymaya ehemmiyet verdiği görülen Gümüşhanevî’nin, ikinci büyük hususiyeti, tekkesinde hadis ilmini tedrise ağırlık vermiş olmasıdır.”³¹ Bununla da yetinmemiş, bir çok eser kaleme almış, satın aldığı matbaa ile kitaplar bastırarak, fakir ilim ehline bu kitaplardan hediye olarak dağıtmış, Trabzon ve Gümüşhane gibi yerlere kütüphaneler kurmuştur.³²

Câmiu’l-mütûn adlı kitabı bu babda zikre değer bir mahiyet arz eder. O, bu eserinde önce inancı düzeltme, yani doğru inanma, bu inancı elde ettikten sonra onu korumak için küfür sözleri bilme ve uzak durma, sonra da doğru davranışlar sergileme (tashîhu’l-a’mâl) üzerinde durmuştur.³³ Bu şekilde o, beş zorunlu maksaddan dinin korunmasına vurgu yaptığı gibi, şer’î maksadların gerçekleştirilme yollarına da işaret etmiştir. Kendi ifadelerine göre bu eserin yazıldığı zaman, “özellikle cehalet, bâtlı ve isyan denizinin taşarak, Hakkı inkâr dalgaları ve münkirlerin bir kısmı vasıtasıyla ve de bidatlerin, güzel görümlü kötülüklerin ve azgınlığın süslenerek takdimi yoluyla yerkürenin her tarafına yayıldığı zor zamandır.”³⁴

2. Tasavvufî Faaliyetleri

Gümüşhanevî, yaratılışın gayesi olan kulluk için sadece ilmi faaliyetlerde bulunmakla yetinmemiş, bu gayeyi hayatın her alanında gerçekleştirme gayretinde olmuştur. Nefislerin tezkiyesi, kulluk gayesini gerçekleştirmenin en önemli aşaması olması hasebiyle, bu gayenin tahakkuku için tasavvuf eğitimine ağırlık vermiştir. Bu eğitimin merkezi olarak da Bâb-ı Âlî’nin tam karşısında yer alan bir mahalde tekkesini kurması, onun cemiyet hayatına yön veren bir irşad anlayışını benimsediğini göstermektedir.³⁵

26 Gümüşhanevî, *Vasiyet*, (Kitâbü’l-âbir’in sonunda haşiyede), İstanbul, 1276, s. 51.

27 Gündüz, s. 66.

28 Gündüz, s. 86.

29 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 86 (haşiye).

30 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 4.

31 Gündüz, s. 63.

32 Gündüz, s. 66; Kevserî, Muhammed Zâhid, *et-Tahrîru’l-vecîz fi mâ yebteğhi’l-müstecîz*, Matbaatü’l-Envâr, 1320, s. 27.

33 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 2.

34 Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-mütûn*, s. 3.

35 Gündüz, s. 66.

3. İktisadi Faaliyetleri

Gümüşhanevî, insanları çalışmaya ve tasarrufa yönlendirmiş, tarikatı, insanları atalete değil, adalet ve harekete yöneltme aracı olarak görmüştür.³⁶

Uzun mücadelelerden sonra İstanbul'da ilk faizli banka açıldığında, Gümüşhanevî, bağlılarını, bankaların şerrinden koruyabilmek için, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve içtimai tarihinde mevcut olan avâriz sandıklarına benzer, dergâh içi bir yardımlaşma ve istikraz müessesini kurmuştur. Bu da onun iktisadi ve içtimai hayata istikamet verici bir irşad siyasetini benimsediğini göstermektedir.³⁷

Gümüşhanevî'nin, bankaya mukabil, Dergâh'ta yardımlaşma sandığını tesis etmesi, bu yardımlaşma neticesinde hasil olan sermaye ile bir matbaa satın alınarak neşriyat faaliyetlerine girilmesi gibi hususlar, onun, dinin amaçlarını gerçekleştirmek için yaptığı faaliyetlerin önemli bir kısmını ortaya koymaktadır.³⁸

4. Cihad Faaliyeti

Gümüşhanevî, *Kitabü'l-âbir fi'l-ensar ve'l-muhacir ve'l-cihâd* adlı eserinde hicret, ensar ve cihad üzerinde durmuştur. Onun belirttiği gibi "ibadetler içinde en büyük mükâfat ve en yüksek derecesi olan cihaddır. Kurtuluş en mükemmel şekilde cihadla gerçekleşir. Beldeleri ve kulları şirkten ve nifaktan en iyi temizleyen cihaddır. Afetlerden ve ilahi gazaptan en çabuk kurtaran cihad olduğu gibi, zillet, gam ve kederlerden en başarılı şekilde çıkararak, saadet ve faydayı en iyi temin eden de odur. Yine cihad, olumsuzlukları def edip, müspet şeyleri temin ederek en güçlü şekilde nizamı temin eder ve ilahi af ve mağfireti en mükemmel olarak celp eder."³⁹

O, cihadın hikmet ve maslahatlarını böyle sıralayan bir eser yazmakla kalmamış, kendisi de bir cihad eri olarak vazife yapmıştır. 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi)'nde düşmanın hücumu karşısında, Trabzon yolu ile Kars'a giden Gümüşhanevî, müridleri ile birlikte, cepheye fiilen savaşa katılmış ve askere manevi destekte bulunmuştur.⁴⁰

Sonuç

Şâri' Teâlâ dini, bir hayır ve maslahat olarak vaz' etmiş, insanların bu hayra ulaşmalarını da dini öğrenip yaşamalarına bağlamıştır. Zira din, hayatla ilgisi olmayan bilgi yığını olmadığı gibi, ilmî boyuttan yoksun kuru davranış kalıpları da değildir. Dinin temel amacının ilim ve ameli birleştirmekle gerçekleşeceğinin farkında olan Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, şer'î maksadlara dair müstakil eser vermemişse de, öne çıkardığı konularla bu alanı ihmal de etmemiştir.

Makasida ilişkin değerlendirmelerinde yeni şeyler söyleme kaygısı gütmemediğini tespit ettiğimiz Gümüşhanevî, asırlardan beri oluşan ilmi birikimi her yönüyle değerlendirmeye yönelmiş; doğru ilim, sahih itikat ve sâlih amellerin yanında, dinin tasvip etmediği bir hayat tarzından uzak durmaya özellikle dikkat çekmiştir.

Dinin maksadlarının tahakkukuna yönelik olarak da, ilim tahsil ve tedrisiyle uğraşmak, insanların gayr-i meşru bir hayat yaşamamaları için gerekli içtimai ve iktisadi tedbirler almak ve dini muhafaza gayesinin en büyük araçlarından olan cihada katılmak gibi önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

36 Temel, Ali Rıza, "Gümüşhanevî Hazretleri ve Tesirleri", Muhammed Zahid el-Kevseri-Hayatı-Eserleri- Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 194.

37 Gündüz, s. 50; Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz*, s. 27.

38 Gündüz, s. 66.

39 Gümüşhanevî, *Kitabü'l-âbir fi'l-ensar ve'l-muhacir ve'l-cihâd ve'l-ğazv ve's-şühedâ*, İstanbul, 1276, s. 17-18.

40 Gündüz, s. 75-76.

Kaynakça

Gümüşhanevî , Ahmed Ziyaüddin, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*, (Çev. Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel), Bedir Yayınevi, İstanbul, ts.

_____ , *Câmi'ü'l-mütûn*, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, 1273.

_____ , *Devâü'l-müslimîn*, yy, ty,

_____ , *Câmi'ü'l-menâsik 'alâ ahseni'l-mesâlik*, İstanbul, 1289.

_____ , *Devâü'l-müslimîn*, (Hadis-i Erbaîn ve Netâicü'l-ihlas ile), Y.y., 1289.

_____ , *Kitabü'l-âbir fi'l-ensar ve'l-muhacir ve'l-cihâd ve'l-ğazv ve's-şühedâ*, İstanbul, 1276.

_____ , *Vasiyet*, (Kitâbü'l-âbir'in sonunda haşiyede), İstanbul, 1276.

İbn Abdilkerîm, Ebü'l-Fadl Abdüsselâm b. Muhammed, *el-Mürtekâ'z-zelûl ilâ nefâisi 'ilmi'l-usûl*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kâhire, 1422/2001.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Makâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1421/2001.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Cevâbü'l-kâfi li-men se'ele 'ani'd-devâi's-şâfi*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1996.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *et-Tahrîru'l-vecîz fi mâ yebteğîhi'l-müstecîz*, Matbaatü'l-Envâr, 1320.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfâkât*, (Thk: Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlü Selmân), Dâru İbn 'Affân, el-Huber, 1417/1997.

Temel, Ali Rıza, "Gümüşhanevî Hazretleri ve Tesirleri", *Muhammed Zahid el-Kevseri-Hayati-Eserleri- Tesirleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.